

SZEKSZÁRD, PANNÓNIA, KÖZÉP-EURÓPA

Mészöly Miklós és vidéke

Elszakadás a várostól

„Egy völgyben szoktam tölteni a nyár három hónapját, szülővárosom szomszédságában. A várostól rég elszakadtam már, de a táj mindig újra visszahív, mint valami gyermekkor előtti emlék” – így kezdődik Mészöly Miklós *Történet* című novellája.¹ E munkája 1964-ben íródott, melynek mögöttes életrajzi valósága a hatvanas évek elején a szekszárdi szőlődombok közt húzódó Porkoláb-völgyben alkotói magányban eltöltött idők voltak. Nem azonosíthatjuk ugyan a fikciós történet elbeszélőjének szülővárosához fűződő viszonyát közvetlenül Mészöly Miklós és Szekszárd viszonyával, ám az nem véletlen, hogy az író nem a város belső területeinek egyikében keresett helyet magának korai regényeinek és novelláinak megírásához – ott valahol, ahol a Molnár család háza állt a főtéren.

Nincs-e abban valami ellentmondás, de legalábbis valami magyarázatra szoruló összetettség, hogy éppen ő, aki számos, a huszadik század különböző modern poétikai eljárásaival dolgozó írótságánál hangsúlyosabban ad teret bizonyos írásaiban a pannon tájnak, szülővárosától eltávolodott? Továbbá az is írásművészete újra és újra felvetődő kérdése, milyen módon és mivégre használja pannon prózáiban a helyhez kötött, lokális anyagot az az író, aki épp a létezés univerzális logikáját, nyelvét kutatja, s írásmódjának analitikus, redukcionista jellege tudatosan mond ellene a magyar irodalom bőséges anekdotikus hagyományának.

Első lépésben Mészöly sajátos viszonyát városához nyilatkozatai segítenek megérteni. Több ízben beszélt arról, hogy szellemi éréseben nem igazán Szekszárd, hanem a közeli egyetemi város, Pécs játszott szerepet, ahol 1931-től a Janus Pannonius Társaság rendezvényei és kötetorozata révén élénk irodalmi élet zajlott, melyet 1941-től már a *Sorsunk* folyóirat is tovább erősített. Weöres Sándort, Csorba Győzőt és másokat foglalta magába az a szellemi kör, amelynek apafigurája Várkonyi Nándor volt, s amelybe alkalmanként Mészöly ellátogatott, ahol otthonra talált. A *Mert Pécs valóban urbs volt* című esszéjében írja: „Én is vidékiként indultam el e város felé, s különös szerencsémre nem is egészen véletlenül. Várkonyi Nándor levélben keresett meg, és megbízott a *Sorsunk* szekszárdi szerkesztésével. Nos, ez nagyon jólesett, csak éppen azt nem tudtam, mit szerkesztek – a mi városunknak akkoriban nem volt mai értelemben vett emeltebb kulturális élete, tollforgatói sem túlságosan, gondot okozott hát, hogy mit is »exportáljak«.”²

¹ *Volt egyszer egy Közép-Európa*, 241.

² *Jelenkor*, 1997/6, 561. A későbbi időszakra, a kilencvenes évekre vonatkozóan aztán változott a véleménye. „Most azonban úgy látom, mintha egyre inkább elevenedne, egy korábbi folyóirat is újraindult, sőt ígéretes könyvsorozat terve bontakozik. Szülővárosomhoz szinte később kapcsolódtam vissza, mint Pécshez. Szekszárd mostani vezetése, kihasználva a bontakozó demokratikus atmoszférát, nyitottabb a kultúrára, Babitsnak nem lehetne panasza ellene... Nemzetközi találkozókat szerveznek, évenként a térség nemzetpolitikusaiknak vitanapokat [...]. A hivatalnokok meggyeszékhelye helyett közeledik az urbs státusához rangban, szellemben is.” (Uo., 561.)

1964-ben, éppen a fent idézett novella keletkezése évében úgy írt fiatalkora Szekszárdjáról egy a *Jelenkor* folyóirat akkori, táj és irodalom viszonyára irányuló körkérdésére, mint ami „akkoriban főképp bor-kultúrára predesztinálta az ártatlanokat, nem szellemire”.³ Majd Pécs-élményét, a város előzőekben említett szellemi vonzását elemezve, s az ott lakás lehetőségét latolgatva végül arra jut: „tulajdonképpen nem vagyok otthon sehol. De úgy is mondhatnám, hogy Varsóban legalább annyira otthon éreztem magam, mint Nápolyban, Párizsban vagy Les Pieux tengerparti fennsíkján. Hűtlenség? Az is. De e nélkül a hűtlenség nélkül az öbölnek sincs értelme, távlata; az öbölnek, ami arravaló, hogy kedvet csináljon a hűtlenséghez és ízét adja a visszatérésnek.” Majd szelíden, de világosan elhárítja a folyóirat kérdésének sugallatát. „A »dunántúliség« mint lokálpatriotizmus? Inkább így fogalmaznám meg: felelősségteljes adottság a rangsort és elfoglaltságot nem ismerő »hűtlenség« igazolására.” Végül még egy fontos, eligazító mondat ebben a kérdéskörben, amely Janus Pannonius munkásságát emeli példává: „mert Pécs mindig arra ösztönzött, hogy egyetemes nyelvre fordítsuk le a »kuriózumot«”.⁴

Szekszárd és környéke mint irodalmi anyag

Mészöly számára Szekszárd városa mint irodalmi „nyersanyag” könnyen kiaknázható lett volna, ám a kisváros karaktere nyilvánvalóan behatárolta volna a belőle születő művek horizontját, kedvenc szavával szólva: „tágasságát”.⁵ Ezt az anyagot, különösen annak zárt, familiáris, s egyszerismind fojtogatóan szűkösnek érzékelt világát, melyet a húszas-harmincas évekből oly jól megtapasztalt, *en bloc* nem akarta – egyébként kínáló módon – nagyepikai formában megjeleníteni,⁶ bár az életmű különböző szakaszaiban ennek az életvilágnak sok apró elemét beépítette novelláiba.

A szülőváros irodalmi megörökítésétől elsősorban annak „pudvás” társadalmi rendje miatt ódzkodott, melyre Babits *Halálfiainak* „láttelejét” teljességgel érvényesnek tekintette. A várost, amelyet egy helyen „tünetgócnak” nevez, a jobb sorsra érdemes értelmiség „elfuserálódása”, a közösség dolgainak intézésében pedig a „bekötött szemű tisztesség” jellemzi. Ezt a nem túl hízelgő jellemzést toldja meg azzal a politikai jellegű kifogással, hogy az egyébként nyilvánvalóan létező társadalmi egyenlőtlenségek sem kaptak hangot ebben az akolmelegben. „...még szaga sem volt itt a »viharsaroknak«; s így megfelelő talaja sem lehetett semmilyen robbantó eszmének. Volt viszont *caritas*, ünnepi humánus, kedély, családiasság; csakhogy mit a legjobb szándékkal csináltak, azon is átütött az alapvető társadalmi hazugság”.⁷

³ *Jelenkor*, 1964/2, 139.

⁴ Uo., 140.

⁵ Korai írói próbálkozásai során világossá vált számára, hogy az ismert városi életanyag elbeszélése csupán a tizenkilencedik századból örökölt bejáratott poétikai eszközökkel lenne lehetséges. „Az a nyersanyag például, amelyet Szekszárd nyújtott nekem, viszonylag könnyen megragadható lett volna a bevált sémákkal; csak ez nem tudott vonzani. S most utólag látom világosabban, hogy ami igazán érdekelt benne, éppen az kényszerített rá, hogy előbb más, látszólag nagyon is más vizekre evezzek.” „Félbemaradt interjú, kérdések nélkül”, in: *Érintések*, 250.

⁶ Ezt évtizedek távolából érdekes alkotáslelektani szituációval magyarázza. „...hogy mért eveztem látszólag távolabbra az úgynevezett társadalmi közegtől. Gyanítom, hogy azért, mert túlságosan is nyakig ültem benne.” Uo.

⁷ Érdemes idézni a tételszerűen megfogalmazott bírálat folytatását is. „Jelképies apróság: a törvényszék mögött, a Séd patak partján volt a Hamistanú söröző – itt a tárgyalás előtt egy asztalnál sörözhetett az ügyész, a bíró, az alperes és felperes ügyvédje, a peres felek, a tanúk; és tették is. S miért is ne?” Uo., 253.

Ez a kritikai álláspont világos, érthető. A novellákban így aztán nem is találunk olyan, a városhoz kapcsolható történetelemeket, alakokat, amelyek valamiféle nosztalgikus olvasásmódot tennének lehetővé. Sokkal inkább a helyi társadalom peremhelyzetben vagy egyenesen számkivetettségben lévő figuráival találkozhatunk: kurvákkal, nincstelen költővel, megesett nővel és hasonlók. Olykor azonban – főként a szerző bonyodalmas családi viszonyait beépítve – villantanak fel képeket Mészöly elbeszélései az úri középosztályról. (E szempontból sajátos helyet foglal el kései, sajátos formájú és a recepcióban vitát kiváltó műve, a *Családáradás*, melynek tragikus, illetve kritikai mozzanatai ellenére is lehetséges nosztalgikus olvasata.) A Szekszárd belső topográfiájából származó vagy a várost övező vidék visszatérő nevei és helyszínei – a Bartina, a Bati-kereszt, Paradicsompusztá, a Dinga-patak, a Séd, Borjád, a Sió, a Duna menti ártéri erdők, a keselyűsi gát és út s a többi – azonban, szemben a helyi társadalmi viszonyok megmutatásával, jellemzően nem hordoznak negatív értéktartalmakat az elbeszélésekben. Még akkor sem, ha olykor primer módon kietlennek, elhagyatottnak, romlásban lévőnek mutatkoznak, ugyanis az általuk megteremtett atmoszféra összetettebb, titokzatosabb, kiismerhetetlenebb annál, sem hogy egyértelmű jelentést kapcsolhasson hozzájuk az olvasó. Egy helyütt a tájról mint „csábítójáról” beszél, amely „mindig némán közli, amit akar, egyszerűen és közvetlenül a dolgok ontológiájára hivatkozik. És inkább csak eltűri a történet, a történelmet, amelynek színpadot ad”.⁸

A porkolábvölgyi remete

Az 1985-re datált *Levél a völgyből* című írás – mely az író által rendkívül tudatosan felépített ívvel rendelkező válogatáskötetnek, a *Volt egyszer egy Közép-Európának* nem véletlenül került a záró pozíciójába – felütése az egyik leginkább komprimált és jellemző szövegrészlet a Mészöly-próza tájhoz fűződő viszonyára. „A gyík itt lakik az asztalom mellett, egy farönk alatt. Tavaly vágtuk ki a fát, öreg volt, útban volt, s noha igyekezett összeszedni magát az utolsó évben, termése menthetetlenül leleplezte: erőfeszítése satnya ügyeskedésnek bizonyult. Most azt várjuk, hogy a rönkje megérjen, kiszáradjon; s addig is beválik ülőalkalmatosságnak. Ha nem volna, már hiányozna is. Hajnalban szoktam kiülni rá, s onnét nézem a völgyet. Erős nyár volt, minden sietve érik. Az alsó pásztaban egy semmit érő barackfa roskadozik; még nem tudja, hogy rá is sor kerül, már megrendeltünk egy nemesített fajtát a csemeteiskolából. Ezekben a tervekben van a boldogság. S bár tudja az ember, hogy nem isten, alább azért mégsem akarja adni.”⁹

Mint az idézett részletből is látható, az író nem a részletező tájfestést tűzi ki céljául, mellyel elbeszélésének otthonosságérzetét kívánná kiváltani olvasójában, hanem néhány elemi konkrétum felidézésén át olyan egzisztenciális látképet próbál az olvasó elé tárni, amely a létezés alapszerkezetére mutat rá. A szöveg maga nem lokalizálja geográfiai pontossággal a helyet, amiből az írás ihlete merítkezik, a tájnak csupán legelemibb karaktere azonosítható: a dombok, ahol szőlőtermesztés zajlik, s néhány közönséges növény és állat jelenléte. Még leginkább a saját nyelvhasználat lenne áruklodó, a maga jellegzetes „szurdik” kifejezésével. Ám a *Levél* kerüli a lokális alapú olvasás lehetőségét, mert épp ellenkező célja van: a kis völgybeli történetek, jelenségek által valami érvényeset mondani az univerzumból.¹⁰ E célt nyomatékosítandó az elbeszélő nem átalija Wittgenstein-

⁸ Uo., 248–249.

⁹ *Volt egyszer egy Közép-Európa*, 623.

¹⁰ Szigeti László a várostól való elszakadást és a táj visszahívó erejét firtató kérdésére adott válaszában Mészöly egyrészt szokatlan érzelmességgel fogalmaz, mondanivalója ugyanakkor nagyon is rá jellemzően filozofikus, s igen közel jár ahhoz, amit Weöres Sándor *A teljesség felében* megfogalma-

olvasmányát bevonni, sőt helyenként beidézni a szövegbe,¹¹ ezzel is jelezve, hogy a néhány oldalas kis írás nem kedélyes vidéki helyzetjelentés kíván lenni, amelyben a városi ember rácsodálkozik a hely egzotikumára. Mészöly elbeszélője wittgensteini ihletésre elszántan kutatja „a Völgy nyelvének szintaxisát”, a létezés logikáját, rendjét.¹²

Volt egyszer?

A *Volt egyszer egy Közép-Európa* kötet 1989-ben látott napvilágot. Mészöly ebben a könyvben a gyengülő cenzurális körülmények között már szerzői elképzeléseinek megfelelően, saját kisprózáit regényszerű, erős olvasatot kínáló rendben állíthatta össze, s az autonóm könyvtárgy képi anyagához Móser Zoltánt kérte fel fotózni. A kötet címe határozott állítást tesz Közép-Európa oly sokat és sokfelől vitatott létezéséről, ám múlt időben beszél róla. Itt azonban figyelembe kell venni a megjelenés idejét, amikor még nem szűnt meg a jaltai megállapodás alapján felosztott kettős világrend, mely szükségszerűen felszámolta a Nyugat- és Kelet-Európa közt feltételezett/létezett közép-európai társadalmi és kulturális sajátosságokat. Mészöly kötetcíme a nyolcvanas évek végén tehát nem pusztán szellemi-művészi, hanem politikai tartalmat is hordoz.

Az alcím a problémát tovább árnyalja a maga paradoxális, oximoronszerű fogalmazásában: *Változatok a szép reménytelenségre*. Ez utóbbival az író esztétikai síkra tereli a problémát, elégikus hangütésben tálalva azt. Eszerint Közép-Európát valami olyannak kell elképzelnünk, aminek a létezése igencsak ingatag, veszélyeztetett vagy éppen kilátástalan, reménytelen. El fog tehát bukni, vagy eleve olyan, ami eddigi létezése alatt is újból és újból elbukik. Talán fogalmazhatunk úgy is, hogy létezése permanens vereségek, bukások sorozata, Közép-Európát legplasztikusabb módon a felszámolódásaiban érhetjük tetten. Ám ez az „alap nélküli” létezés, ez a reménytelenség valamiképp szép, s ennek a bizonytalan körvonalú régióban különböző változatai figyelhetők meg. (Eszünkbe juthat az az ízig-vérig közép-európai kijelentés, melyet Esterházy Péter alkalmazott mottóként az *Ágnes* elején: „Die Lage ist hoffnungslos, aber nicht ernst”. Ki tudja, vajon Mészöly „szép reménytelensége” nem maga is egy változat volt-e „a helyzet reménytelen, de nem komoly” állításra?)

A szerző által jegyzett fülszöveg aztán meglepetésszerűen odáig árnyalja a Közép-Európa egykori létezését állító kötetcímet, hogy szinte már kétségbe vonja. A kétszer is megismételt, kérdés formában elbizonytalanított állítás – „Volt egyszer egy Közép-Európa?” –

---

zott az „én” kötelékeitől megszabadított, személytelen létezésről. S bár az otthonosság érzetéről beszél, nagyon is nem hétköznapi értelemben használja a fogalmat, nem a lokálpatrióta vonzalmaként, hanem egzisztenciális értelemben. „Megfogalmazásom arra utalhat, hogy emlékezetemmel be nem fogható szférában tudok déjà vu megélni tájakat, hangulatokat, amelyekben otthon érzem magamat. Szekszárdnak ez a nagyon lágy, mediterrán, provence-i hangulatokat árasztó dombvidéke a szurdikjaival, présházaival, szőlőivel, egybeivel elementárisan azt az érzést hozza föl belőlem, hogy több ezer éve otthon vagyok e tájban, és már semmivel, abszolút semmivel nem tud meglepni. Ez nagyon megnyugtató. Hozzá tudok bújni, bele tudok simulni, magaménak tudom érezni bármikor és bármilyen helyzetben, vagyis gondtalanabban elveszhetek benne, mint egy nőben. Ez az az állapot, amelyben nem időszerű a cserbenhagyás, amelyben nincs helye a félelemnek és a szorongásnak. Itt még az elmúlás és a halál gondolata is megnyugtató. Egyedül ilyen atmoszférában élvezhető számomra az, hogy nincsenek gondolataim, mégis vagyok, éppen megtörtének.” (*Párbeszédkíséret*, 42.)

¹¹ Például „a dolgoknak nincs a priori rendjük”. *Volt egyszer egy Közép-Európa*, 625.

¹² „»A logikában nem mi fejezzük ki a jelek segítségével azt, amit akarunk, hanem a logikában a természetileg szükségszerű jelek természete nyilvánul meg: ha ismerjük egy adott nyelv logikai szintaxisát, akkor már a logika minden kijelentése adva van« – idézi Wittgensteint a völgylakó elbeszélő. Uo., 630.

nem jut nyugvópontra. A szöveg névtelen, rongyos vitézeket emleget, üszkösödő templomot, pusztuló, istentelen világot, ahol Jézus az ítéletnap után feltámad, majd „meghala végleg”. Felrémlik a mohácsi vereséggel széthulló régi Magyarország képe, amelyben „némelyek olyan németiséggel beszélnek, mit csupán egy görög-zsidó ért meg, aki kunsági pásztorokkal alkuszik örményül, mely pásztorok viszont török szavakat kevernek a magyarba, hogy a cseh városbíró legényét megtévesszék”. Mészöly ugyan nem közvetlenül, de metaforikusan megjeleníti a régi állami-politikai keretek felbomlását, ugyanakkor miközben a nyelvi, nemzetiségi kevertséget, egymásba gabalyodottságot a szöveg kaotikusnak mutatja, egyszerűsmin az egymásra utaltság gondolatát is felveti olvasójában. Azaz a bomlást, a káoszt nem tragizáló módon állítja elénk, hanem személytelen megfigyelőként, ahogy ő maga fogalmaz: „a regös teszi, amit tehet: jegyezget, mint porba a földre tört ágvég”.

A fülszöveg – a szerző által a kötet olvasásához nyújtott interpretációs segédlet – a második felében egyszer csak átvált a kietlen imaginárius tájkép ábrázolásából a remény hangjának megszólaltatásába. Előbb ugyan még megtudjuk, hogy „[i]tt csak az eshet meg, ami megesik”, s ha így van, akkor Közép-Európát teljességgel tervezhetetlen, kiszámíthatatlan világnak kell elgondolnunk, ahol nem lehetséges előzetes premisszákból, szabályokból nagy biztonsággal eseményeket megjósolni, hanem csupán az biztos, ami már megesett. Aligha véletlen fogalmazás Mészölytől az, hogy „Közép-Európa jószerivel nem volt még, csak lehetne egykor, ha talpából kinőne a gyökér. Ami volt eddig, az után odakívánczik a kérdőjel.” Hiszen Széchenyi megfogalmazása a *Hitelben* a reformkor hajnalán ez volt: „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: – lesz!” A remény szövegét tovább erősíti a szerző azzal a metaforával, amelyben a falusi eperfák lombozata által képzett alagút egyik végén elhangzó kérdésre – „Meddig tart még az éjszaka?” – az a válasz érkezik, hogy „eljön a reggel... jertek el újból!”. Akár a kötet megjelenési idejére vonatkozó politikai allegóriaként, akár egyéb, esztétikai-poétikai alakzatként olvassuk a fülszöveg ezen szavait, mindenképpen erős üzenetet hordoz, a reményteli jövőét. Ahol nem azt keressük majd, „kinek hogyan lehetnél szolgálja, hogy rab kedvteléseidnek szabadon örvendezhess a tágaska kalodán belül”.

Mitológia és kritika

A Mészöly Miklós kései prózavilágában kimunkált írói magatartásról Mészáros Sándor összefogott jellemzését idézem: „Az író keserűen melankolikus történelemszemléletének nincs sok köze a ma divatos Közép-Európa-nosztalgiaikhoz, vagy az ehhez kötődő politikai-kulturális utópiákhoz. Igyekszik elkerülni azt a(z) – e térség irodalmaiban mindig nyitva álló – eszmei vészkiáratot, hogy az egyetemes emberi lét síkján feloldhatatlan konfliktusokat és dilemmákat a nemzeti lét történelmi dimenziójában oldja fel. Számára e régió a népek, kultúrák, szokások, mentalitások stb. találkozási pontja és ütközőzónája, ahol az ellentétes erők kioltják egymást, s ahol az egyén szabadságtörekvései és a társadalmi küzdelmek kudarcra ítélték. A történelmileg kondicionált vereség és a szívós reménytelenség terepe, ahonnan talán jobban felmérhető a függőség és a kiszolgáltatottság anonim története. [...] Ezért válik egyszerre mitikus és történelmi helyszínné a folyton visszatérő Alisca és a pannon táj, amely még őrzi a mitikus aurát és történelmi atmoszférát kölcsönöz az írásoknak, de a művészi világlátás intenciói szerint maga a mítosz átélhetetlen, a benne rejlő egységes világmagyarázat széttöredezett, a hely visszénye önmagának.”¹³

Takáts József a *Bolond utazás* című elbeszélés központi metaforáját elemezve mutat rá a közép-európai vonatkozásokra: „A *Bolond utazás*ban a felújított millenniumi kocsí úgy

¹³ *Jelenkor*, 1991/1, 68.

áll a háború utáni, bombatölcséres, lepusztult állomáson, mint egy még rendezett világ makettje a rendetlenségben, az összevisszaságban. Mészöly e vasúti kочи ábrázolásával egy nagy hagyományú irodalmi Monarchia-felfogáshoz csatlakozik, amelyet legjobban a Stefan Zweig visszaemlékezés-kötetéből, *A tegnap világa* elejéről vett kifejezés jellemez: a Monarchiában »minden a helyén volt«.¹⁴ Ugyanitt ír a mű nemzetkritikai szemléletéről, egyes nemzeti mítoszok ironikus felhasználásáról. Az életmű egyik legjobb ismerője, monográfusa, Thomka Beáta is úgy látja, hogy a mészölyi Közép-Európa gondolat *kritikai viszonyulás*. Olyan világ imaginációja, amelyben a történeti demitologizálás nélkülözhetetlen olvasási mód. Paradox módon mítoszkritika, ami közben felmutatja magukat a mitikus történeteket is. Ugyancsak a *Bolond utazás* kapcsán teszi Piszár Ágnes azt a megállapítást, hogy „[a] történelmileg-földrajzilag behatárolt történet azonban több a háború utáni Magyarország pusztá viziójánál, mint ahogyan Közép-Európa több a térség történeténél. Ezt a többletet mutatják meg Mészöly Miklós elbeszélései a *Volt egyszer egy Közép-Európa* című válogatásban».¹⁵ Grendel Lajos pedig egyenesen a közép-európai jellegű mágikus realista mitológia megteremtéséről ír Mészöly kései prózájával kapcsolatban, amely egyszerre olvasható realista és metaforikus szöveggént, azaz egyként jellemzi a „freskó-szerűség” és a mészölyi „algebra” szóval megjelölt kritikai analízis.

Látható tehát, hogy számos értelmező különböző hangsúlyokkal ugyan, de többé-kevésbé hasonlóan mutatja be a Mészöly-életműben, főképp annak kései szakaszában kimunkált, a huszadik századi magyar prózában meglehetősen társtalán elbeszélői nézőpontot és módszert, amely – természetesen a hozzájuk tartozó társadalmi-történeti jelenségekkel, eseményekkel együtt – a Szekszárd környéki, illetve dunántúli, *pannóniai* település- és tájjelemek szövegbe építése révén a felhasznált irodalmi nyersanyag lokalitásán túlmenő érvényességgel volt képes közép-európai létezés tapasztalatokat művészi formába önteni. E tapasztalatok úgy foglalják magukba a régió népei egymás elleni küzdelmeinek vagy éppen nagyhatalmaktól elszenvedett vereségeinek élményét, hogy e győzelmeket és kudarccokat mitologizáló narratívákat hol analitikusan, hol ironikusan leplezi le.

Szülőföld és sündisznóállás

Mészöly 1986-ban a közép-európai irodalomról szólva evidenciaként beszél annak sajátos helyzetéről és karakteréről: „Ez a térség azonban az esélyek és handicapek vonatkozásában is külön stúdium. Politikai geográfiája miatt – az európai fejlődéssel való összeforrottsága ellenére – Európán belüli sajátos izoláció. [...] Izolációjából mindig szakaszosan tudott csak kitörni, de még ilyen feltételek mellett sem szűnt meg soha az európai fejlődés alkotó, iskola-teremtő és hagyományörző részese lenni.” Ugyanakkor egyenesen visszautasítja azt, hogy e sajátos egzisztenciális és szellemi helyzet a közép-európai irodalom értékelésénél mérvadó lehessen. „Éppen ezért hat sokszor visszásnak, mikor szellemi és művészi teljesítményei méltánylásánál az indokoltnál jobban kerül előtérbe e térség politikai tragikuma, pikantériái, a politikai időszerűség erotikája.”¹⁶ Első olvasásra meglepődetünk azon, ha belegondolunk, hogy egy a vasfüggöny mögötti író elutasítja azt, amire számos kollégája apellálhatott, hogy ugyanis valamiféle egzotikumként tekintsen műveikre a nyugati világ irodalmi közvéleménye. Mészöly azonban a rá jellemző erkölcsi és esztétikai szigorúsággal nem ismer el más mércét, mint amit Goethe majd kétszáz évvel azelőtt a *Weltliteratur* fogalmával megalapozott.

¹⁴ A *Bolond utazás* mítoszai, *Jelenkor*, 1991/1, 74.

¹⁵ Kisesszé a vonatokról, *Jelenkor*, 1991/1, 80.

¹⁶ *A pille magánya*, 61.

A régió irodalmának értékelésével kapcsolatos álláspontjának részletesebb indoklása több mint tíz évvel későbből, immár a szovjet politikai tömb felszámolódása utáni időből származik. Eszerint nemcsak a születéssel adott táji, de a nemzeti meghatározottságon is túl kell lépni, ám ez csak akkor lehetséges, ha azt nem kivételezetséggént éljük meg. Csak e „romantikus kötelékek” elvágása után lesz képes felismerni valaki azt, hogy „az egész földgolyó gazdája és felelőse”.¹⁷ Mészöly e perspektívából kritikával beszél arról, hogy „rituálisan szentté tettük azt a geográfiai helyet, amelybe beleszülettünk”, s amely a szülőföld fogalmában egyesíti a táji és nemzeti adottságainkat. Mindez egyfajta „létezési sündisznóálláshoz” vezet, amelyben „a természetnek azt a pindurka darabját tekintjük kivételezettnek, melyet gondoskodásunkkal befogunk, s ebből a pozícióból nemhogy a távoli mással, de még a szomszédos mással is alig vagy egyáltalán nem törődünk”.¹⁸ Az író gondolatmenetéből világossá válik, hogy ezzel a parciális, autentikusnak nem tekinthető létperspektívával szemben ő maga a *condition human*-t kutatja, vagy ahogy a német filozófia fogalmazott, a nembeliség feltételeit.

És épp itt jelenik meg a „szomszédos más”, azaz a közép-európai régió jelentősége, melyet történelmileg hátrányos helyzete alapoz meg. Hiszen a térség országainak, népeinek, nemzeteinek állandó egymás elleni küzdelmei, az ezek során gyakran megélt vereségek, társadalmi traumák a nagy népek számára kevésbé adott tapasztalatok, ám éppen ez, a vereségekből, a reménytelenségéből táplálkozó közép-európai tudás alakíthatna ki olyan érzékenységet, olyan nemzeti önkorrekciós szemléletet, amely a világ egésze számára érvényes, univerzális tudást közvetíthetne. Mészöly Miklós nyilatkozatainak és műveinek igazsága ma is érvényesnek tűnik, nála összetettebben, alaposabban e kérdéseket mindmáig egyetlen más írónk sem dolgozta fel.

Felhasznált irodalom

- Grendel Lajos: *A tények mágiája* (Mészöly Miklós időskori prózája), Kalligram, Pozsony, 2002.
Mészáros Sándor: Tabló és töredék (Mészöly Miklós újabb prózájáról), *Jelenkor*, 1991/1, 65–69.
Mészöly Miklós: Táj és történelem, *Jelenkor*, 1964/2, 139–140.
Mészöly Miklós: *Érintések*, Szépirodalmi, Budapest, 1980.
Mészöly Miklós: *Volt egyszer egy Közép-Európa*, Magvető, Budapest, 1989.
Mészöly Miklós: *A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 1989.
Mészöly Miklós: Mert Pécs valóban urbs volt, *Jelenkor*, 1997/6, 561–564.
Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet* (kérdező: Szigeti László), Kalligram, Pozsony, 1999.
Mészöly Miklós: *Az én Pannoniám*, Babits, Szekszárd, 2004.
Piszár Ágnes: Kisesszé a vonatokról, *Jelenkor*, 1991/1, 78–80.
Takáts József: *A Bolond utazás mítoszai*, *Jelenkor*, 1991/1, 73–77.
Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995.

---

¹⁷ *Párbeszédkísérlet*, 87.

¹⁸ *Uo.*, 88.